

Saksbehandler: Sven Thore Kloster

Saksdokumenter

Troende møter troende, utkast 07.05.2007 (*vedlagt*)

Dokumentet "Troende møter troende"

Sammendrag

Teologisk nemnd (TN) har i over et års tid arbeidet med et religionsteologisk prosjekt som har resultert i dokumentet *Troende møter troende*. Dette dokumentet må sees i sammenheng med den tidligere utgitte *Veiledning i religionsmøte* som også var en del av prosjektet.

Mens veiledningen er et dokument som søker å gi praktisk veiledning til religionsmøtet i menighetene, er *Troende møter troende* tenkt å være en grundigere *teologisk* refleksjon med utgangspunkt i religionsmøtet.

Dokumentet er følgelig ikke tenkt å være et klassisk læredokument, men et bidrag til den religionsteologiske refleksjonen som oppstår i kjølvannet av at troende møter troende.

Teologisk nemnd for Mellomkirkelig råd har ferdigbehandlet dokumentet og vedtok på sitt forrige nemndmøte 17.03.07: "Nemnda takker arbeidsgruppa for arbeidet med *Troende møter troende*, og anbefaler dokumentet, da med de bearbeidinger som framkom i samtalen, for studium og samtale i Den norske kirkes menigheter."

Dokumentet tenkes trykt opp og distribuert til menighetene. Det vil være behov for en innholdsfortegnelse og muligens også en litteraturliste.

Forslag til vedtak

Mellomkirkelig råd takker Teologisk nemnd og dens arbeidsgruppe for dokumentet *Troende møter troende*. Dokumentet bør trykkes opp og distribueres til menighetene i Den norske kirke for videre studium og samtale.

Troende møter troende

Forord

I 1987 påbegynte Norsk Teologisk Nemnd (som det het den gang) under Mellomkirkelig råd for Den norske kirke et omfattende refleksjonsarbeid om forholdet mellom kristendom og andre religioner. Prosessen resulterte i boka *Tro møter tro*, Verbum, 1990, som er den grundigste bearbeidingen av disse temaene fra offisielt hold i Den norske kirke hittil.

Mye har endret seg på de årene som er gått siden. Ikke minst er innslaget av andre religioner i det norske samfunnet flerdoblet, og religionens betydning i internasjonal politikk har økt kraftig. Det er derfor god grunn til å ta religionsteologiske spørsmål opp til ny bearbeiding i Den norske kirkes organer, og det er naturlig å la de senere årenes erfaringer være utgangspunkt for den teologiske refleksjonen.

Dette dokumentet er blitt til gjennom en prosess i Teologisk nemnd under Mellomkirkelig råd. I tre hovedkapitler tar det opp tre aktuelle spørsmål: blandete ekteskap, bønn og religiøse symboler. Hvert kapittel starter med en eksempelfortelling. Med fortellingen som utgangspunkt belyses både praktiske og teologiske spørsmål som det er nyttig å reflektere over. Håpet er at slike konkrete diskusjoner også kaster lys over mer generelle spørsmål. I et innledningskapittel drøftes noen grunnleggende spørsmål om hvorfor og hvordan religioner møtes. Her understrekes det også hvor viktig det er å være bevisst på forholdet mellom majoritet og minoritet i Norge, og den maktposisjonen Den norske kirke ofte innehar. I det siste kapitlet trekkes trådene sammen i en overordnet diskusjon om hvordan kirken kan tenke om de teologiske utfordringene som møtet mellom kristendom og andre religioner reiser.

Religion er i dagens norske samfunn et svært mangfoldig fenomen. I arbeidet med "Troende møter troende" er det først og fremst møtet mellom kristne og representanter for de andre såkalte verdensreligionene som har vært tematisert. Religion i det norske samfunnet består også av ulike typer nyreligiøsitet, folkereligiøsitet og blandinger av religiøse forestillinger fra ulike tradisjoner. Også slike fenomener må det reflekteres teologisk om, men det ligger utenfor blikkfeltet for dette arbeidet.

Dokumentet er teologisk i den forstand at det reflekterer med utgangspunkt i Bibelen og kristen tradisjon, og søker å gi hjelp til å tenke videre om spørsmålene på kirkens premisser. Lesere med sitt virke innenfor Den norske kirke er den primære målgruppen, men forhåpentligvis vil kristne fra andre tradisjoner også finne inspirasjon i noen av resonnementene.

Kirkemøtet vedtok i november 2006 "Veiledning i religionsmøte". Arbeidet med veiledningen og med "Troende møter troende" har det meste av tiden skjedd parallelt. Det dokumentet som her presenteres vil kunne utfylle og begrunne veiledningen. Tilsvarende bør man se til veiledningen for å finne forslag til konkrete konklusjoner og handlingsalternativ som kan trekkes ut fra drøftelsen i dette dokumentet.

Det meste av arbeidet med ”Troende møter troende” har skjedd i en arbeidsgruppe bestående av medlemmer av Teologisk nemnd: Bård Mæland, Paul Leer-Salvesen og Gerd Marie Ådna. Vebjørn L. Horsfjord i Mellomkirkelig råds sekretariat har fungert dels som sekretær og dels som medlem av gruppa. Leder for teologisk nemnd, Trond Skard Dokka, har også bidratt til deler av tekstarbeidet. Sven Thore Kloster fra Mellomkirkelig råds sekretariat har vært sekretær i den avsluttende fasen.

1. Innledning

I store deler av verden er betydningen av religion økende, og religionen er ofte en vesentlig del av menneskers identitet. Kristendommen, spesielt pinsebevegelsen, vokser i Latin-Amerika, Afrika og Asia. De ortodokse kirkene har fått ny kraft i land i det tidligere kommunistiske Øst-Europa. Islam vokser flere steder, og både hinduisme og buddhisme opplever renessanser. I Norge føler mange at det er lettere å snakke om religion nå enn for en generasjon siden.

En følge av den økte oppmerksomheten om religion i vår del av verden er at religiøse merkelapper nå brukes oftere enn før. I Tyskland registrerer man for eksempel hvordan tyrkiske innvandrere (som er den største gruppen muslimer i Tyskland) har gått fra å være ”gjestearbeidere” via ”fremmede” og ”tyrkere” til å være ”muslimer”. I Norge vil en muslimsk kvinne med pakistansk bakgrunn oppleve at mens hun for femten år siden av mange først og fremst ble sett som ”pakistaner” er hun nå i mange nordmenns øyne først og fremst ”muslim”. Noen ganger vil hun også selv ha endret sin selvpresentasjon på tilsvarende måte. Merkelapper er ikke alltid til å unngå, men hvilke merkelapper vi venner oss til å bruke, kan ubevisst forme hvilke forventninger vi møter andre med.

Innvandring og økt kontakt over landegrenser forandrer det religiøse landskapet i Norge. Fremmede religioner er ikke så fremmede lenger. De har fått navn og ansikter og blitt naboer, kolleger eller familiemedlemmer. I noen lokalsamfunn er dette veldig synlig, men også på steder hvor tallet på innvandrere er lavt, må vi nå forholde oss til at Norge er et flerreligiøst samfunn.

Denne situasjonen gir Den norske kirke nye utfordringer, både praktiske og teologiske. Nesten 85 prosent av befolkningen er medlemmer av Den norske kirke. For en folkekirke er det en konstant utfordring å favne bredt og møte alle døpte – flertallet i nesten alle lokalsamfunn – som fullverdige medlemmer. Samtidig må kirken respektere dem som har en annen tro og ikke ønsker å inkluderes i det kirkelige fellesskapet. Det stiller krav til hvordan kirken opptre både lokalt og nasjonalt. Selv om kirken ikke skal opptre som om alle i Norge er medlemmer, sier vi frimodig at alle mennesker *angår* kirken. Da må vi arbeide med *hvordan* vi viser dette i praksis.

Noen ganger tvinger behovet for samarbeid med andre trossamfunn seg på i forbindelse med ulykker og krisesituasjoner eller når begivenheter markeres i familier der flere religioner er representert. Men det kan være like viktig å etablere gode og respektfulle relasjoner til representanter for andre religioner i perioder når behovet ikke er like akutt. Mange steder kan det være aktuelt for menigheten å ta initiativ til slik kontakt eller å respondere positivt når andre tar slike initiativer.

Vinteren 2006 fikk vi demonstrert både hvor utfordrende møtet mellom religioner kan være og hvor verdifullt tillitsfull kontakt mellom troende er. Striden etter trykkingen av de omstridte karikaturene av profeten Muhammed viste at religion kan sette i sving sterke krefter og at det kan være vanskelig å forstå andres tanker og følelser. De voldsomme reaksjonene forskjellige steder i verden skremte mange. I Norge gikk bølgene høyt, men her erfarte vi samtidig hvordan femten års kontaktarbeid mellom muslimske og kristne ledere også ga grunnlag for gode og nyanserte samtaler selv når striden raste som verst. For de som var involvert i samtalen, ble det tydelig at konflikten ikke dreide seg om at to religioner sto mot hverandre.

Den viktigste grunnen til at mennesker med ulik tro må snakke med hverandre og arbeide sammen, er at vi deler én og samme klode og derfor må finne måter å leve sammen på. Krig og vold ødelegger livsbetingelsene for mange mennesker. Overforbruk og urettferdig fordeling i noen deler av verden fratru andre mulighet til å utfolde seg, og miljøødeleggelser kan få uoverskuelige konsekvenser. Utfordringene er så store at ingen egentlig har råd til dyrke fram konflikter, men stadig må søke etter felles løsninger for å sikre et trygt livsmiljø for nåværende og kommende generasjoner der jordas goder blir fordelt rettferdig.

De praktiske utfordringene reiser også teologiske spørsmål: Hvordan tenker vi om dem som har en annen tro? Tror vi på samme Gud? Hva lærer kirken om frelse for dem som har en annen tro? Og hva er egentlig sannhet? Disse spørsmålene har vært stilt i kirken gjennom generasjoner. Samtidig er betydningen av disse stadig vekk ny, fordi måten vi svarer på formes av den konkrete situasjonen vi står i, og som vi har pekt på over er denne konteksten vår i rask endring. Dette dokumentet gir ikke klare svar på disse spørsmålene, men de ligger under når vi i det følgende reflekterer teologisk med utgangspunkt i konkrete situasjoner i Norge tidlig på 2000-tallet.

Troende møter troende

I religionsmøtene møter vi aldri religion som en abstrakt virkelighet. Vi møter alltid andre religioner i konkret form: en gjenstand, et rom, en tekst eller et annet menneske. De mest utfordrende – og ofte de mest spennende – religionsmøtene er møtene ansikt til ansikt med personer av en annen tro, når troende møter troende.

Mennesker er forskjellige, både kristne mennesker og andre mennesker. Derfor skal vi i utgangspunktet være forsiktige med å forestille oss en religion som noe vi kan legge under et mikroskop og beskrive presist og objektivt i alle detaljer. Møtet mellom kristendom og islam er ikke en ting vi kan uttale oss allmenngyldig om. Det er snarere noe som skjer, hele tiden og på mange steder. For hver enkelt troende som møter en annen troende arter møtet seg litt forskjellig. Derfor er vi tilbakeholdne med å generalisere og oppstille absolutte regler for hva vi kan og ikke kan si og gjøre.

Mangfoldet av mennesker og religioner gjør dialog både vanskelig og nødvendig. Men ulikheter til tross har vi også alle noe felles: Alle mennesker lengter etter å få tilfredsstilt grunnleggende behov: mat, sikkerhet, helse og det å høre til i et fellesskap. Dette sier oss at det er mulig å etablere relasjoner også der forskjellene er meget store.

Det å etablere en relasjon til et annet menneske innebærer alltid i en viss forstand å gjøre seg sårbar. Vi tar sjansen på å slippe noe av det sikre og å bli påvirket på måter vi ikke kan forutse. Møtet med andre religioner kan likne litt på situasjonen de første kristne sto opp i da de diskuterte hva slags kjøtt de kunne spise. Kjøtt som ble servert kunne være ofret som del av andre religioners gudsdyrkelse. Kunne de kristne dermed uforvarende komme til å dyrke avguder i sin omgang med mennesker av annen tro? Til det svarer Paulus at det ikke finnes andre guder: "For oss er det bare én Herre, Jesus Kristus" (1. Kor 8,6). Det gir den kristne en stor frihet, men friheten må forvaltes på en ansvarlig måte. "Jeg har lov til alt, men ikke alt gagnar."

Vi kan ikke i utgangspunktet være sikker på at alle møter med andre religioner er til gagn, men det er heller ingen grunn til å la frykt for å trå feil avholde oss fra å møte andre. Ved å ta sjansen på åpenhet mot annerledes troende kan vi også oppleve å vinne mye: Vår kunnskap om og forståelse av andre mennesker øker. Ofte kan også vår egen tro berikes av å bli kjent med andres religiøse erfaringer og refleksjoner. Kanskje kan vi til og med oppleve at Gud selv kan møte oss gjennom andre som ikke deler vår tro.

Makt og avmakt

I alle relasjoner mellom mennesker er det også et maktforhold. Noen ganger er det veldig tydelig hvordan makten er fordelt, andre ganger kan det være vanskeligere å forstå maktforholdene. Det er ikke i seg selv galt at makt er ulikt fordelt i en relasjon. Det er ofte ikke til å unngå. Ulikheten vil dessuten sjelden bli borte selv om begge parter bestreber seg på at den skal få minst mulig praktisk betydning. Det er derfor nødvendig å reflektere over makten i interreligiøse relasjoner, også teologisk.

Når religioner møtes er det ofte én som representerer en majoritet og en annen som representerer en minoritet. I Norge vil representanter for Den norske kirke alltid representere majoritetsreligionen. I tillegg til å ha en lang historie som flertallets religion, har Den norske kirke også gjennom historien nytt godt av en rekke privilegier som ikke har blitt andre religioner til del. Likevel vil en del kristne samtidig ha opplevelsen av at de representerer et mindretall. Noen kristne opplever at de verdier og holdninger som de holder for vesentlige, utfordres av storsamfunnets, og dermed majoritetens, holdninger. For de aller fleste representanter for andre religioner i Norge vil denne opplevelsen likevel være sterkere.

Makt er ikke kun et spørsmål om tallmessig styrke. Det har også å gjøre med hvem som beveger seg på hjemmebane og hvem som er på bortebane. I Norge vil ofte norsk språk, norske samværsformer og den bredere norske referanserammen bety at kristne, og særlig medlemmer av Den norske kirke, er kulturelt og språklig på hjemmebane. Dette bør få praktiske konsekvenser slik at man så langt det er mulig tilrettelegger for andres likeverdige deltakelse.

Slike ulike maktforhold har også betydning for den teologiske refleksjonen. De første kristne tilhørte en liten og ofte forfulgt minoritet. Det nye testamentets tekster er blitt til mot en slik bakgrunn. I dag er situasjonen helt annerledes. En ansvarlig fortolkning av Bibelen og kirkens tradisjon forutsetter at vi tar hensyn til endringene på dette området. For eksempel vil en uforsonlig omtale av andre religioner ha svært ulik klang når den uttales av en forfulgt minoritet mot forfølgerens religion enn om den siden gjentas av en majoritetskirke med historiske privilegier.

Makt sitter også i språket. Språklig makt utøves for eksempel når forenklete bilder og stereotyper brukes til å beskrive dem som tenker og tror annerledes. Alle religioner har elementer i sin tradisjon som kan utnyttes og misbrukes til å legitimere vold og overgrep. Dette er maktmisbruk som også bør møtes med teologiske argumenter.

Fellesskap med Gud og hverandre

Behovene i en flerreligiøs verden gjør at vi inviteres til å møte annerledes troende med åpenhet. Men religionsmøtet er ikke noe som påtvinges kristendommen utenfra. Vår egen kristne tradisjon tilsier nettopp at vi møter andre med et blikk for det som knytter oss sammen og med respekt for de ulikhetene som vi ikke kan komme bort fra. Ikke minst troen på Gud som både én og tre, treenighetslæren, gir retning for den teologiske tenkningen om andre religioner.

I den kristne tradisjon har vi lært å omtale Gud i relasjoner: Gud er en evig relasjon og bevegelse mellom Fader, Sønn og Hellig Ånd – Skaper, Frigjører og Livgiver. Relasjoner innebærer både avstand og tilknytning, likhet og ulikhet. Relasjoner og fellesskap er en egenskap ved Gud selv, og menneskets mål beskrives også som fellesskap: fellesskap med Gud og med andre mennesker. Fellesskap er noe annet enn enhet. Fellesskapet opphever atskillelse, men ikke forskjeller.

Den kristne troen på en treenig Gud er også utgangspunktet for hvordan kristne kan møte alle mennesker: Forskjeller er ikke i seg selv imot Guds vilje og planer for verden, og møtet med andre mennesker skal ikke romme forsøk på å utviske ulikhetene mellom oss.

Når vi bekjenner oss til den treenige Gud holder vi fast noen viktige sannheter for møtet med andre. Troen på Gud som skaper sier oss at *alle* mennesker er skapt i Guds bilde. Gudligheten gjelder også alle dem som ikke selv tror de er skapt av en nådig og kjærlig Gud. Derfor har alle mennesker det samme verd. Vi kan gjenkjenne noe av oss selv i et annet menneske, selv når troen ikke forener, og vi gjenkjenner grunnleggende sett Guds eget bilde i den andre.

I kapittel 5 vil vi komme tilbake til hvilke ressurser den kristne tro og tradisjon, blant annet troen på en treenig Gud, gir kristne troende som møter andre troende.

2. Blandete ekteskap

Live er kjæreste med Aslam. Hun er vokst opp i Grimstad og er kristen. Aslam har vokst opp i Oslo og er muslim. Hans foreldre kommer fra Pakistan. De har vært sammen i to år, og de er svært glade i hverandre. De har mange felles interesser og kan dele mye: Musikk, film, politisk engasjement, trening og kafébesøk. Hennes familie har tatt godt imot Aslam, og hans familie har vært vennlige og imøtekommende mot Live. Nå tenker de på å gifte seg. De har hatt alvorlige samtaler om temaet, og foreldrene på begge sider har hatt synspunkter å komme med.

"Mine foreldre vil at vi skal gifte oss i kirken," sier Live.

"Og mine vil at det skal skje i moskeen," sier Aslam.

De er i klemme. Ingen av dem ønsker å såre sine familier. De vil finne sin egen vei. Men det er ikke lett å finne en vei som er like gangbar for en jente fra Sørlandet og en norsk-pakistansk gutt fra Oslo. Det er mange og sterke krefter som har meninger om hvilken vei de bør velge. Skal barna oppdras i kristen eller muslimsk tro? Skal de døpes? Må Live tilpasse seg kjønnsrollene i Aslams familie og Aslam kjønnsrollene i Lives? Kan Aslam fortsette å gå i moskeen og Live i kirken også etter at de har giftet seg? Må begge dempe ned sin religiøse forankring for at forholdet skal overleve? Må Live anerkjenne at Aslam skal ha siste ord i viktige familiesaker i kraft av å være mann?

Hvilke råd bør Den norske kirke gi henne? Bør hun ta opp for eksempel spørsmålet om rett til skilsmisse før hun gifter seg? Bør hun prøve å få Aslam og familien hans til å love at de skal behandle henne som en fri, likeverdig og selvstendig kvinne? Kan hun kreve på forhånd at eventuelle barn skal oppdras i hennes tro, og ikke i hans? Og hvordan bør hun forholde seg til alle i familien og vennekretsen som har sterke meninger om disse spørsmålene og som noen ganger avslører liten kunnskap eller fordommer mot muslimske miljøer?

Et utfordrende møte

Et av de mest utfordrende religionsmøter mennesker kan oppleve, er når de innleder samliv med en person som hører til en annen religion enn deres egen. Slike møter er utbredte i et moderne pluralistisk samfunn: Kristne blir samboere med human-etikere eller gifter seg med sikher eller muslimer. Som en følge av et stadig mer multireligiøst samfunn krysses religionsgrenser i forbindelse med ekteskap og samboerforhold.

”Blandete ekteskap” kalles dette tradisjonelt. For de kristne er temaet like gammelt som kirkens historie. I Bibelen ser vi at de kristne tidlig måtte ta stilling til situasjoner der ektefeller ikke delte den samme tro. Paulus argumenterte praktisk og fornuftig og mente tydeligvis at det er fullt mulig å fortsette et ekteskap selv om den ene er kristen og den andre ikke (1 Kor 7.12ff). Spørsmålet har sannsynligvis vært mer brennbart senere i kirkens historie, ikke minst i forhold til jødedommen og senere til islam. Ortodokse jøder har inntil våre dager krevd at jøder finner ektefeller som deler samme tro. Innen islam har det vært vanlig å godta at menn kan finne seg jødiske eller kristne hustruer, men barna skulle oppdras muslimsk og ikke-muslimske kvinner har som regel konvertert til islam i forbindelse med ekteskap med muslimer. I dag er bildet mer nyansert både når det gjelder ekteskap mellom jøder og kristne og mellom muslimer og kristne.

Innen den kristne kirke har en hatt sin egen problematikk knyttet til spørsmålet om ”blandete ekteskap”. Dette gjelder særlig forholdet mellom katolikker og protestanter, og forholdet mellom protestanter og ortodokse. Helt inn i vår egen samtid har det i enkelte kulturer vært kontroversielt hvis en katolikk og en protestant inngikk ekteskap, for eksempel i Nord-Irland eller i en del franske, tyske og amerikanske miljøer. Noen av problemene kan sies å være kulturelle og handler om hvordan familier med to konfesjoner skal innrette barneoppdragelse, katekese, dåp og gudstjenesteliv. Andre spørsmål henger sammen med ulike teologiske og etiske syn på hva et ekteskap er: I den katolske og ortodokse tradisjon er ekteskapet mellom mann og kvinne et sakrament og dermed i følge sitt vesen uoppløselig. I den protestantiske, og særlig i den lutherske tradisjon, oppfatter man i større grad ekteskapet som en verdslig ordning. Disse ulikhetene har fått konsekvenser både for synet på hva som er en rett inngåelse av ekteskap og for spørsmålene om skilsmisse og gjengifte.

Kjønn og religionsfrihet

Ett dilemma handler om forholdet mellom religionenes rett til selv å bestemme over sine indre anliggender og norske borgeres rett og plikt til å følge de normene som er nedfelt i det norske lovverket. På flere punkter finnes det konfliktstoff. Ikke bare mellom ulike religiøse livstolkninger, men også mellom verdier i de religiøse miljøer og verdier i det norske storsamfunnet.

Prinsippet om trosfrihet er tydelig ivaretatt i Grunnloven. Forholdet mellom kjønnene er ikke omtalt i Grunnloven, men i loven om likestilling mellom kjønnene og i FNs kvinnekonvensjon som Norge har sluttet seg til uten forbehold. I likestillingsloven er det gjort unntak for indre forhold i trossamfunn. Det er blitt tolket slik at offentlige myndigheter ikke fremmer krav om at kvinner skal ha samme adgang som menn til stillinger og lederposisjoner i trossamfunn. Men ut over dette er det ikke adgang til å etablere en kvinnekjønnediskriminerende praksis under henvisning til trosfriheten.

Minoritetene og storsamfunnets normer

I 2003 skapte en endring i ekteskapsloven store konflikter i forhold til flere religiøse miljøer i Norge. Stortingets opprinnelige vedtak inneholdt et krav om at alle som gifter seg i Norge, må undertegne en erklæring om anerkjennelse av gjensidig rett til skilsmisse. Forslaget møtte skarpe protester fra flere religiøse ledere, blant annet i den katolske kirke der en tradisjonelt ikke anerkjenner skilsmisse på grunn av synet på ekteskapet som et sakrament. Vedtaket er siden blitt omgjort, men det belyser ett av mange dilemmaer samlivspraksis og familierett møter i et pluralistisk samfunn: Menns og kvinners gjensidige rett til skilsmisse er ansett som en vesentlig verdi i det norske storsamfunnet, og denne rett anerkjennes også av lutherske teologer og etikere. Men verdens største kristne kirke, den katolske, anerkjenner ikke denne rett.

De fleste trossamfunn i Norge tilhører verdensomspennende organisasjoner og nettverk. En katolsk menighet i Norge kan ikke endre ekteskapssyn og skilsmissepraksis etter egen oppfatning og samtidig være del av Den romersk-katolske kirke. Norske sikher, hinduer, muslimer eller medlemmer av Det Mosaiske Trossamfund er i en liknende situasjon. Det gjør at religionsmøter på det individuelle plan får mange forskjellige fasetter: Religiøst aktive mennesker i Norge er norske, men i varierende grad representerer de også tradisjoner og organisasjoner i verdenssamfunnet.

Et luthersk syn på ekteskapet

I den lutherske tradisjon regner man ikke ekteskapet som et sakrament, men som en verdslig ordning. "Verdslig" betyr ikke at ekteskapet ikke har noe med Gud å gjøre, for verden tilhører Gud. Ekteskapet er et sted der en tar imot kallet fra Gud Skaper til å leve gode og fruktbare samliv på jorden.

Martin Luther skrev flere tekster om ekteskapet. Han argumenterte for at det ekteskapelige samliv på ingen måte var en mindreverdige livsform i forhold til munkenes, nonnens og prestenes liv i sølibat. Tvert imot: Ekteskapet er å forstå som et kall fra Gud på lik linje med

andre kalle Gud gir menneskene i verden. Ut fra dette grunnsynet argumenterte han også for at prester skulle kunne gifte seg, og han var sterkt kritisk til den delen av den kirkelige tradisjon som hyllet askesen og avholdenheten på bekostning av seksualitet og samliv. Martin Luther argumenterte også mot å se ekteskapet som et sakrament som var en viktig begrunnelse for å legge ekteskapet inn under kirkeretten. Ekteskapet hørte i følge Luther inn under det verdslige regiment, på samme måte som alle andre ordninger i samfunnet som skal sørge for gode og trygge rammer rundt menneskelig samliv.

I ettertiden har disse perspektivene vært viktige grunntrekk i de lutherske kirkenes syn på ekteskapet. Mange samlivsspørsmål har vært debattert også i disse kirkene— for eksempel synet på skilsmisse og gjengifte og i senere tid synet på samboerskap og homofilt partnerskap. Men selve grunnprinsippet om at ekteskapet er en verdslig ordning, ikke en særlig religiøs institusjon, har det vært bred enighet om innen den lutherske tradisjon. Ekteskapet er en varig, forpliktende og trygg ramme rundt et best mulig samliv for to voksne mennesker og mulige barn. Dette perspektivet får noen konsekvenser for synet på blandete ekteskap:

En luthersk kirke vil for eksempel uten videre akseptere ethvert offentlig inngått ekteskap som et fullverdig ekteskap. Ekteskapet kan inngås hos byfogden eller i kirken, i en katolsk eller en ortodoks seremoni, i en jødisk eller muslimsk. Det lutherske synet vil være at ekteskapet er like gyldig uansett, nettopp fordi ekteskapet først og fremst er en verdslig ordning. Derfor har en luthersk kirke ingen problemer med hvor ekteskapet inngås, og det finnes ingen krav eller sterke anbefalinger om at et medlem av Den norske kirke må gifte seg i sin egen kirke.

Men dette betyr ikke at en fra Den norske kirkes side er blind for de utfordringer og problemer mennesker kan møte i et blandet ekteskap eller samboerforhold. Det kan være sårt for to mennesker å ikke kunne dele så viktige livsområder som troen og den religiøse praksisen. Det gjelder særlig i de situasjonene der avstanden blir stor ikke bare i teologi og livstolkning, men også i praksis. Dette kan for eksempel være situasjonen for en aktiv kristen og en aktiv muslim som begge ønsker at deres tro skal få konsekvenser for livsrytme og praksis. Utfordringene blir gjerne enda større hvis det kommer barn i forholdet og paret må ta stilling til spørsmål om dåp, omskjærelse og religiøs oppdragelse.

Disse perspektivene fører til at en fra Den norske kirkes side ikke har noen teologiske innvendinger mot et blandet ekteskap: Kristne mennesker kan gifte seg med hvem de vil, hvor de vil. Men i luthersk etikk stiller en krav til ekteskapets innhold: *Ekteskapet skal gi best mulig livsbetingelser for dem som lever i det!* Derfor vil kirkens råd være at ektefellene krever respekt av hverandre og gjør det de kan for å fremme likeverd og like rettigheter for begge parter. I praksis betyr dette et råd om at de to inngår gode og forpliktende avtaler om hvordan de skal innrette sin religiøse praksis i et blandet ekteskap, både for de voksnes liv og for eventuelle barn.

3. Felles bønn

Muhammad Akhbar er leder for Religionsrådet på Stordal, en bydel i en av de større byene i Norge. I Religionsrådet deltar representanter fra Den norske kirke, tre andre kirkesamfunn, to muslimske organisasjoner, en buddhistisk forening, og en representant for sikhene. Det har vært mye uro på Stordal i det siste. Politiet er stadig innom og arresterer ungdom som har

begått mindre kriminalitet etter mørkets frembrudd. Alle kjenner på seg at Stordal er i ferd med å endre karakter til det verre. Tilflyttingen har stoppet opp, og barn rådes til å holde seg innomhus på kveldstid.

Muhammad Akhbar ønsker å kalle inn Religionsrådet for å diskutere om man som religiøse troende i området kan gå sammen for å gjøre noe. Du er invitert som menighetsrådsmedlem i Stordal menighet. På møtet blir det en god diskusjon om ulike tiltak for å stoppe voldsbølgen i nabolaget. Dere opplever alle å være del av noe som er større enn hva dere hver for dere kunne fått til, og som sannsynligvis bydelsmyndighetene ville hatt begrensede ressurser for å få til. Akhbar takker for møtet og spør om man ikke skulle samles flere ganger. Nytt møte settes opp. "Kanskje vi også skulle samles til bønn for å be over det som bekymrer oss akkurat nå", sier han. "Kanskje du, Sigurd, kunne lage et opplegg for en slik samling, dersom du synes det er OK?". "Jeg skal tenke på det", sier du, og tar avskjed vel vitende om at dette kommer det til å bli sak om på neste menighetsrådsmøte.

Ganske riktig. Presten Trude er ikke spesielt begeistret for ideen: "Dette trengte du jo ikke tatt med til menighetsrådet. Du vet jo hva vi mener om slik religionsblanding?". "Kanskje det, men det er jo en ny situasjon dette her, er det ikke?", svarer du. "Nei, hvorfor det? Jesus har jo sendt oss for å døpe og lære, ikke for å prate og late som om vi ber til samme Gud," svarer Trude prest. "Men, må vi be til samme Gud for å be sammen, da?", spør du. "Holder det ikke at vi føler behov for å samles i en vanskelig situasjon? Det er jo ikke snakk om at jeg har blitt muslim av dette!". "Nei, det er greit alt det der, men jeg tror faktisk ikke det er en riktig prioritering av menigheten å delta på dette. Til nød kan vi møtes for å snakke om det som har hendt i det siste, men vårt egentlige kall her på Stordal er å formidle troen på Jesus til de som ennå ikke kjenner Ham."

Ny situasjon – nye utfordringer

Dette eksemplet er oppdiktet, men sannsynligvis ikke helt fjert fra hva kristne kan oppleve på steder i Norge hvor religionsmangfoldet er fremtredende og hvor Den norske kirke ikke er i en så markant majoritetsposisjon som andre steder. Møtet mellom ulike religioner kan bestå i det personlige møtet over et hagegjerde, på foreldremøte, på trening, på jobb, i KRL-faget i skolestua, eller på samlingsstund i barnehagen. Kontaktflatene rykker nærmere, og vi utfordres på hvor våre grenser går i møte med nærkontakt, både fysisk, mentalt og åndelig. Slike utfordringer er ikke fremmede for det bibelske materialet (for eksempel Jesu møte med samaritanerne, eller Paulus' møte med romersk religion), og vår egen trostradisjon har dype røtter i en annen religion – jødedommen.

Eksemplet fra Stordal beskriver en form for menneskelig og åndelig samvær som for mange kristne vil oppleves som svært utfordrende. Vel kan man gå sammen for å skape en bedre bydel for barn og ungdom, men be sammen, er det riktig da? Og hvis man ikke gjør det, har man da vært et dårlig medmenneske på Stordal? At felles bønn oppleves som utfordrende eller problematisk, henger trolig sammen med bønnens karakter av intimitet med det man ber til (Gud). Og dersom man mener at man ikke ber til den/det samme, så blir det problematisk å be sammen.

På den annen side vil bønner ofte på en sterk måte uttrykke våre dagligdagse erfaringer som vi deler med alle mennesker uavhengig av trostilhørighet. I en familie der den ene av foreldrene er kristen, og den andre tilhører en annen religiøs tradisjon, kan dette spisse seg til. Kan man i en slik situasjon etablere et felles rom for bønn i hjemmet? I det følgende kan en

slik "sengekantssituasjon" sammen med eksempelet fra Stordal være en god illustrasjon på hvordan vi kan forholde oss til bønn på tvers av religionstilhørighet.

"Én verden i sorg"

Etter tsunamikatastrofen 2.juledag 2004 ble det arrangert en inkluderende og felles høytidelighet i Oslo Rådhus (16.1.05) med tittelen "Én verden i sorg". Her ble det fremført taler av representanter for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, som er en fellesorganisasjon for de fleste tros- og livssynssamfunn i Norge (også Human-Etisk Forbund). I tillegg ble det fremført tekster, bønner og sanger fra de ulike trostradisjonene. Fra Den norske kirke ble "Jeg folder mine hender små" av Torbjørn Egner fremført. Fra jødene og muslimene ble det fremført tekster fra Talmud og Koranen – mye som man som kristen kunne kjenne seg igjen i. Fra andre representanter ble det fremført tekster som var nærmest uforståelige for en som er oppdratt i en kristen tro. Men hva skal vi egentlig tenke om et slikt arrangement? Er det greit å stille seg opp side ved side i en slik anledning for å lese opp fra hverandres hellige tekster og be bønner fra ulike tradisjoner? Eller har vi da gått over streken i forhold til å blande ulike religioner?

Multireligiøs bønn og interreligiøs bønn

Det kan være fornuftig å skille mellom en slik situasjon og den situasjonen som ble skissert i innledningseksempelet. På Stordal var det en bønnesamling man hadde i tankene, der man så for seg en forening av gode mennesker rundt en felles åndelig virkelighet (Gud). I Oslo Rådhus var det snakk om å få hver sin tilmålte tid for å fremføre noe fra ens egen tradisjon.

Vi kan kalle markeringen i Oslo Rådhus for *multireligiøs bønn* (der man ber parallelt, side om side), mens bønnesamlingen på Stordal kan kalles *inter-religiøs bønn* (der man er forenet i bønn). Fordelen med den multireligiøse bønningen er at den i sterk grad ivaretar integriteten til den enkelte som ber, eller den tradisjonen som er involvert med et bidrag. Svakheten med den er at man i liten grad møtes på tvers av de grensene som religiøst sett skiller oss.

Det motsatte kan vi si om den *interreligiøse bønningen*: Her er nærheten til de annerledestroende større: Vi kan lytte, lære, se forskjeller og kanskje til og med se nye sider ved vår egen tro. Samtidig kan det være en fare for at vi nedtoner det vi tror på i møte med de andre, og i verste fall oppgir sentrale sider ved vår kristne tro til fordel for det vi opplever å ha til felles med venner fra andre religiøse tradisjoner. Det må også sies at det som arrangeres som en form for multireligiøs bønn, i praksis kan oppleves som en interreligiøs bønn. Dette vitner om at det til syvende og sist bare er den som ber som kan si hva hun eller han har vært med på.

Multireligiøs bønn – integritet og tilbakeholdenhet

Man kan se for seg ulike situasjoner der noen ønsker å samle mennesker fra ulike religiøse tradisjoner til multireligiøs bønn. Det kan skje som en åpen invitasjon knyttet til hverdagslige behov. Andre ganger vil man føle seg tvunget til å søke en felles arena for bønn og åndelig samvær når kriser oppstår, enten det er lokalt, nasjonalt eller internasjonalt. I slike situasjoner vil multireligiøs bønn være en mulighet, men da er det særlig to faktorer som vil veie tungt:

Den ene har å gjøre med *integritet*: Det er viktig at vi som kristne kan delta som de vi er: kristne mennesker. Det andre dreier seg om *tilbakeholdenhet* i forhold til det å formulere hva som er fellesreligiøst: Man kan lett stå i fare for å konstruere formuleringer for å skape en

felles åndelig plattform. En slik plattform kan lett fremtre som en samling av fellesnevner som ingen egentlig føler noe sterk fortrolighet med eller forpliktelse på. Uansett er man i et slikt tilfelle i ferd med å passere terskelen over til interreligiøs bønn.

Kristen tro og interreligiøs bønn

Hvorvidt vi som kristne med god samvittighet bør kunne delta i et nærmere fellesskap omkring bønn, er omstridt. Teologer har besvart dette spørsmålet ulikt, og man kan kanskje si at dette er et spørsmål hvor kristne utsetter seg for en viss risiko. Er interreligiøs bønn en form for utroskap mot Gud, eller kan vi se på det som et uttrykk for en trygg tro som risikerer seg selv i kjærlighet til dem som har en annen tro?

Noen vil si at en slik form for bønn ikke er noe kristne bør befatte seg med, rett og slett fordi man ikke kan forenes i bønnen. De som ber vil ha ulike adressater for bønnene, og følgelig vil ethvert fellesskap bare være et tilsynelatende fellesskap. Hva har for eksempel Gud i kristendommen å gjøre med Allah i islam? Eller Kristus med intethet i buddhismen? Vi kommer i bunn og grunn fra forskjellige tradisjoner, og det kan ikke felles bønn glatte over. Noen vil også mene at mennesker av en annen tro regelrett representerer onde åndsmakter eller avgudsdyrkelse, selv om det bare finnes én Gud og Skaper (jf. Paulus diskusjoner i 1 Kor 8 og 10). Følgelig er det helt nødvendig for kristne å avstå fra ethvert åndelig fellesskap med andre. Man kan gjerne diskutere trosspørsmål, men troen kan bare praktiseres hver for oss, vil man kanskje si.

Andre vil si at vi kan delta i en fellesbønn dersom disse bønnene anses for å være en bestanddel av den kristne tro, men som i neste omgang (ikke i bønnen) må integreres i den større trosvirkeligheten som troen på den treenige Gud representerer. I et slikt tilfelle må det være snakk om bønner som ikke er knyttet til en bestemt liturgisk handling eller rite. På denne måten kan vi for eksempel be Sure 1 (Åpningsbønnen) i Koranen med muslimer, fordi det ikke er noe der som ikke kan tenkes å inngå i formuleringen av den kristne tro. Dersom en slik bønn bes av muslimer og kristne som er samlet, vil ord som "nåderik" og "barmhjertig" skape ulike klangbunner hos dem som deltar. Alle typer bønner står i en bestemt historisk og religiøs sammenheng. For oss som kristne er det umulig å kunne bruke slike ord uten dypest sett å forstå dem i lys av troen på Jesu liv og død. Men denne forståelsen kan vi la klinge med i bønnen, uten å uttale det, og uten at det forstyrrer muslimens utbytte av å be den samme Suren i rammen av Koranen. Noe tilsvarende kunne vi ha sagt om Frans av Assisis bønn. Dette er en bønn som andre av Abrahams barn (kanskje også andre?) vil kunne be sammen med kristne, med grunnlag i troen på den ene Gud og Skaper. I forhold til jødene vil i tillegg Salmenes bok være felles bønnestoff, som i kristne liturgier er en integrert del av vår kirkes ordening.

Atter andre vil si at det at noen i det hele tatt vil be, er et uttrykk for at Gud ved Den hellige ånd arbeider med mennesker. Ja, det hører til det å være menneske å bøye seg mot jorden i påkallelse av Gud, eller hva man velger å kalle den man ber til. Om bønnen er "korrekt" i kristen forstand er underordnet. Og dersom man forstår Den hellige ånds virke til også å gjelde utenfor kirken, kan fellesbønn være et sted hvor man selv kan oppleve å utforske Åndens virke hos mennesker av annen tro. Bønn er ikke bare vår henvendelse til Gud med våre behov, men også stillhet og åpenhet foran Guds ansikt. Med en slik tilnærming kan det hende at man også oppfatter at bønnene hos de andre troende retter seg mot den treenige Gud, selv om den enkelte troende ikke ville ha uttrykt seg slik. Kanskje kan vi her tenke at selv om bønnen ikke inneholder alle de korrekte formuleringene som raskt ville identifisert den som

kristen, så vil holdningen til det som er større enn oss mennesker, og ikke minst hjertets språk, vise om det er en bønn som er rettet mot Gud.

Selv om de fleste vil vegre seg for å bringe interreligiøs bønn inn i en rituell eller liturgisk sammenheng, vil man kanskje være åpnere for slik bønn utenfor gudstjenester og rituelle bønner. Den frie bønnen kan nettopp være et slikt sted hvor menneskets sukk og lengsler uttrykkes, mer enn å være et sted hvor teologiske sannheter defineres, slik det kan være i en gudstjeneste. Med en slik tilnærming kan man se Paulus ord om Ånden som kommer oss til hjelp i vår svakhet (Rom 8) som et ord om nettopp dette: Bønnen er dypest sett vår ydmyke mottakelighet overfor det Gud har å gi oss. Kanskje kan fellesbønnen vise oss at Gud er alles Far, og at Gud lar det regne over alle mennesker (Ef 4,6; Matt 5,45)?

Videre vil vi stille noen spørsmål som kan være ekstra brennbare når det gjelder bønn i en tverreligiøs sammenheng:

Innebærer felles bønn at vi tror på den samme gud?

Som kristne tror vi at det bare finnes én Gud, og at han er alles Far (Ef 4,6). Jesus har videre lært oss å komme frem for Gud i bønn, lik barn som henvender seg til en forelder (jf. Fader vår). Det finnes derfor ingen annen enn Gud å be til, og som kristne kjenner vi ingen vei til Gud enn den Kristus har vist oss. Vår vei er derfor å be i Jesu navn. Siden bønn i andre navn ikke uten videre kan anerkjennes som bønn i Jesu navn, gjenstår det for oss mennesker å få kjenne den dypeste betydningen av slik bønn. Det innebærer samtidig at det er teologisk problematisk å regelrett forkaste andres bønn som avgudsdyrkelse eller som med nødvendighet å stå i kontakt med andre åndsmakter. Like fullt er det viktig å fastholde behovet for å skjelle mellom sann gudstro og kontakt med åndsmakter som står troen på Gud i mot. Denne dobbeltheten, med rom for både samvittighetsfrihet og selvbegrensning, er sterkt fremme i 1 Kor 8 og 10.

Må man be i Jesu navn?

Svaret på det er både ja og nei. Som kristne ber vi alltid i Jesu navn, men det betyr ikke at Jesus-navnet alltid må nevnes. Jesus-navnet er Jesus-personen. Bønner fra Salmenes bok og Fader vår er eksempler på alle de bønnene vi som kristne ber uten å nevne navnet Jesus. Samtidig vil navnet Jesus, forstått som personen Jesus Kristus, alltid klinge med når slike bønner bes.

Hvem kan vi be for?

Mange har opplevd at mennesker som ikke deler den kristne tro har bedt om forbønn, enten ved sykdom, for noen man er redd for, eller som en velsignelse av huset sitt. En del kirkelige ansatte i offentlige institusjoner som forsvar, helsevesen, fengsler eller utdanningsinstitusjoner, opplever dette ofte. Det samme gjelder misjonærer i tjeneste i kulturer med andre religionsinnslag. Det normale vil da være å be en kristen bønn for vedkommende, ofte også knyttet sammen med en sjelesørgerisk samtale. Det er jo det vedkommende ber om av deg som kristen. Om man videre bør inngå i en fellesreligiøs bønn, jf. det som ble omtalt ovenfor, er en annen sak.

Personlig eller privat

Dersom jeg kommer til at det ikke er riktig å delta offentlig i en interreligiøs bønnesamling, er dette da til hinder for at jeg kan delta på privat basis? Finnes det for eksempel muligheter til felles bønn på sengekanten til et barn for to foreldre som ikke deler samme tro? – Om enn bare i form av en stille bønn, der fremtiden til barnet blir lagt fram for den skapermakt som er større enn oss, og som bærer oss hver dag?

Bønnen er på mange måter hjertets språk, og er slik dypt personlig. I dette vil vi finne en samhörighet med alle mennesker som bringer med seg sine liv og lengsler inn i bønnen. Og jo nærmere fellesskapet er, jo vanskeligere vil det være å ikke kunne være felles om bønnen. Likevel vil kristen bønn alltid være innrammet av et kollektivt perspektiv: Når du ber, ber du sammen med alle de hellige, både dem som lever (dine kristne søsken) og dem som har gått i forveien for oss. Av denne grunn vil det i prinsippet være vanskelig å anerkjenne en bønn som ikke kan skje åpenlyst fordi det vil gi inntrykk av uakseptabel religionsblanding. Andre grunner kan imidlertid tale for at mennesker samles til bønn på tvers av religionsgrenser uten at dette nødvendigvis må skje i full offentlighet. Og der hvor de menneskelige behov veier tyngre enn den religionsdefinerende funksjonen av bønnen, vil man kunne gå lenger enn i en offentlig, rituell sammenheng.

Kan jeg miste troen av å be sammen med mennesker av annen tro?

Bønn er ingen nøytral aktivitet der vi sikrer oss vårt gudsforhold. Bønn er ofte kamp, der vi verken forstår Gud eller opplever at Guds vilje med oss er til det gode. Fellesbønn vil derfor på en særlig måte kunne innebære en åndelig risiko. Man tøyer grensene for hva den kristne tro omfatter og tillater. En slik tøying fordrer kristne som har trygghet i sin egen tro, i tillegg til at det vil være tilrådelig at man står under veiledning fra kristne søsken. For kristne gjelder det at man er fri til alt, men ikke alt gagnar. Det er også nærliggende å trekke inn det Paulus skriver om det å ta ansvar for de svake i menigheten (Rom 14; 1 Kor 8 og 10). Selv om du føler deg trygg nok til å delta i interreligiøs bønn selv, er det ikke sikkert at dette vil styrke det kristne fellesskapet. Men det kan også skje at menigheten høster frukter av denne typen dristighet: en fordypning i troen, større kjærlighet til mennesker av annen tro, eller sterkere bånd i lokalmiljøet. For foreldrepåret kan behovet for felles bønn eller stillhet overfor det man på hver sin måte tror på, både oppleves som nødvendig og riktig, samtidig som det ikke kan viske bort de trosmessige forskjellene. For noen vil en slik praksis faktisk forsterke opplevelsen av og bevisstheten om forskjellene. For en kristen part som utfordres i forhold til slike problemstillinger, kan det være både nyttig og viktig å få drøftet utfordringene med en tredjepart.

Kapitel 4. Symboler – allmenne og religiøse

Vi er på Brattstad, litt utenfor en av de større byene i Norge. Et kjært familiemedlem, tante Lillemor, er død, mett av dage. Storfamilien på ca 25 personer består av blant annet en muslim, to humanetikere og flere statskirkemedlemmer, noen aktive og noen mer passive. Alle føler de vil være i begravelsen. Men det blir ingen god opplevelse. Vikarpresten bruker mange ord som ikke skaper gjenkjennelse hos familien. Han kjente selvfølgelig ikke tante Lillemor, og han fikk ikke riktig tak i de viktige nyansene i familiens opplevelse av henne, at hun var så ekte i alle ting, ekte glad og ekte sur! Hun var blitt familiens symbol på omsorg og sunt

kristent folkevett. "Kristne kan være dømmende, men tante var ordentlig kristen og godtok oss alle!"

Men det største diskusjonstemaet på minnestunden og de neste dagene var muslimen Khalids og humanetikerens Lises samstemte mening om at det var plagsomt med så mange kors i kirken. De syntes heller ikke om det nye store fotografiet i menighetssalen der minnestunden ble holdt. De mente at bildet virket frastøtende med sin blanding av Jesus og hverdagsscener fra blokkene på øvre Brattstad. Khalid likte heller ikke at bildene viste Jesus. Han mente at man bør snakke om ham med respekt, men ikke tegne eller lage bilder av ham. Noen av Khalids shia-muslimske venner har tegninger av den unge Muhammed hjemme på veggen, men selv synes han som sunni-muslim at tegninger av Muhammed og Jesus minner om avgudsdyrkelse. Og det er det siste han ønsker! Selv synes han at de arabiske bokstavene best uttrykker verdigheten og skjønnheten i den muslimske tro. For familiens passive og engasjerte kirkegjengere var det overraskende og støtende å høre at Jesusbildet skapte så stor motstand. De var enige om at bildet kanskje ikke var verdens beste kunst, men de synes at kirken må kunne ha klare kristne symboler som bilder og kors.

Symboler – nødvendige og mangfoldige

Kors og bilder av Jesus har fulgt kirken i nesten hele dens levetid. I tillegg til disse tegnene har den kristne menighet mange andre symboler. Slik er det også med andre religioner og livssyn. Alle mennesker bruker selv symboler – og tolker andres symbolbruk. Dette gjelder ikke bare religion og livssyn, symboler brukes på alle områder i livet. Filosofen Ernst Cassirer så dette som en så viktig side ved det å være menneske at han rett og slett kalte mennesket for "homo symbolicus".

Men som fortellinga over viser, er det mange ganske forskjellige typer av symbol, så som for eksempel ord, ting, bilder. Symbolene har ofte også forskjellig rang, noen er uhøytidelige og står for helt vanlige ting, noen har større vekt fordi de står for noe hellig, og noen behandler vi som om de selv var eller hadde del i denne helligheten. Og til sist kommer altså at vi stadig erfarer at det ene og samme symbol blir tolket på svært forskjellig måte, stundom helt motsatt.

Når vi lever sammen med folk som *er* annerledes enn oss selv, og som *tenker* eller *tror* annerledes, opplever vi stadig at også symbolene er annerledes. Ofte er forskjellene mellom grupper av mennesker aller tydeligst nettopp når det gjelder symbol-bruk og symbol-tolkning. Ofte er det også på dette nivået at forskjellene har lettest for å bli til konflikter. Diskusjonene omkring tegningene av Muhammed er eksempel på det, likedan reaksjonene når vårt eget nasjonale symbol, flagget, ble brent. Mange steder er det strid om folks rett til å bruke hijab, bære kors-merker eller Davids-stjerner. Eksemplene er mange, og kommer sikkert til å bli flere. Hva kommer det av at symbolbruk og symboltolkning er så vanskelig på tvers av kulturelle eller religiøse skiller? Skal vi leve i gjensidig forståelse med folk som er annerledes enn oss, er det helt avgjørende å tenke igjennom hvordan vi skal forholde oss til både vår egen og andres bruk av symboler. For å komme noen vei med det, må vi klargjøre hva et symbol er.

Hva er et symbol?

Ordet "symbol" kommer fra de gresk ordene *syn* som betyr 'sammen' og *ballein* som betyr 'å kaste'. I dette ligger det i første omgang ikke så veldig mye hjelp, og ordet symbol har etter hvert fått svært mange og til dels motstridende betydninger. Etter vanlig språkbruk er et symbol en gjenstand, handling, bilde eller lignende som har eller viser til en annen betydning enn selve gjenstanden, handlingen eller bildet. En kan si at i symbolet er to ting satt sammen,

eller altså "kastet sammen", et "kast" kan jo på norsk også bety et sting i en søm. La oss kalle de to tingene som symbolet "syr sammen" for *symboltegnet* og *symbolbetydningen*. Slik kan symboltegnet "flagg" ha symbolbetydningen "nasjon", eller symboltegnet "lam" ha symbolbetydningen "Kristus".¹

Ofte når vi bruker ordet symbol om gjenstander, slik som i eksemplene over, ser vi at det er en slags avstand mellom de tingene som symbolet setter sammen, det som her er kalt symboltegnet og symbolbetydningen. Det sies gjerne at forholdet mellom disse to da har noe *vilkårlig* ved seg. At et pavevalg blir symbolisert ved røyk som stiger opp, er vilkårlig på denne måten. En røyksøyle kan også symbolisere noe annet, og pavevalget kunne godt ha vært symbolisert av faner eller trompetfanfarer. Et slikt symbol symboliserer det som det gjør, fordi man har blitt enige om det, det er en *konvensjon*. Denne typen konvensjoner kan nok bli til ved vedtak, men oftest er det ikke slik. Symboler får og skifter betydning på samme måte som ordene i språket vårt gjør det.

Tenker en etter, er det allikevel ikke alle symbol som har et så vilkårlig forhold mellom symboltegn og symbolbetydning. Mange ting og fenomen legger føringer for hva de kan være symbol for. Et opprørt hav kan vanskelig være symbol for fred, heller ikke en ørken for fruktbarhet. En oase kan vi derimot oppleve som et naturlig symbol for både fruktbarhet og fred. I slike tilfelle snakkes det gjerne om *motiverte* symbol, da er det jo noe ved symboltegnet som legger til rette for, motiverer, symbolbetydningen. Slike motiveringer kan også ha en annen karakter. I religiøse sammenhenger er det ofte slik at fortellinger fra de hellige skriftene motiverer en bestemt symbolbruk. Dette gjelder blant annet lammet som Kristus-symbol. Om det ikke hadde vært for Johannes' åpenbaring, er det nesten utenkelig at lammet skulle få en slik symbolbetydning. Men verken når motiveringer ligger i selve tingen eller i en hellig tekst der tingen omtales, er *all* vilkårlighet fjernet. Oasen som symboltegn *må* ikke bety verken fruktbarhet eller fred. Og alle kristne er vel kjent med at et lam godt kan ha helt andre symbolbetydninger enn Kristus.

Symboler og sosiale fellesskap

Ingenting er "i seg selv" symbol, ting blir symbol ved at noen tolker dem som symbol og gir dem symbolsk betydning. Dette at symboltolkning er avhengig av konvensjoner, betyr at symbolbruk og symboltolkning er sosialt bestemt. Konvensjoner oppstår i grupper. Mange symbol kan bare forstås av dem som tilhører gruppa. Derfor brukes ofte symbol som tegn på gruppetilhørighet. Også dette er vel kjent i religiøs sammenheng. I antikken kunne ordet symbol ha betydningen "adgangstegn". Denne betydningen lå bak når en i tidlig kristen tid tok til å kalle *trobekjennelsen* for et symbol. En av grunnene var nettopp det at bekjennelsen ble brukt som grensemarkør mellom dem som var innenfor og dem som var utenfor. Da kristne ble forfulgt, måtte gudstjenester skje i det skjulte, og en kunne ikke slippe alle inn. Den som da hadde det rette symbolet, bekjennelsen, tilhørte kirka, og kunne komme inn.

Svært mye har forandret seg siden da, vi vil at våre gudstjenester skal være åpne og ha lave terskler. Men dette at symboler faktisk setter eller avdekker skiller mellom mennesker, har ikke på noen måte forsvunnet. Det henger sammen med den måte symboltegn får symbolbetydning på. For en som kommer utenfra til en kristen gudstjeneste, er det mange symbol som ikke er til å forstå, og mange som antakelig er til å misforstå, om lag like mange

¹ I faglige symbol- og tegn-teori er terminologien noe annerledes. Ordene her er valgt fordi de er i vanlig bruk og har en rimelig klar betydning. Den teori som presenteres her, bygger på hovedinnsiktene i de mer avanserte teoriene.

som en kristen vil oppleve i et annet trossamfunn. Hvilket norsk statskirkemedlem vil ikke føle seg temmelig bortkommen ved første besøk på et kvekermøte eller på en romersk-katolsk messe?

Symboltolkningens avhengighet av konvensjoner leder stadig til strid mellom forskjellige symbol-brukere og -tolkere. Oftest tilhører de stridende forskjellige grupper med hvert sitt sett av konvensjoner. I et flerkulturelt samfunn er det mange grupper som har liten kontakt med hverandre. Hver for seg har de utviklet interne symbolkonvensjoner som de andre gruppene ikke kjenner eller deler. Og da blir lett den ene gruppas symbolbruk uforståelig eller provoserende for den andre, noe som i sin tur provoserer den første gruppa osv.

Antakelig går det ikke an å fjerne alle de skillefunksjoner som er innebygd i symbolbruk. Det skal vi heller ikke beklage, for slike forskjeller og skiller er ikke entydig negative. Selv om de ofte kan virke ekskluderende, kan de jo også vekke nysgjerrighet og virke forlokkende. Å lære de andre å kjenne, er å få del i mer av den rikdom som menneskeheten utgjør. Utfordringa er hva vi gjør når det oppstår ødeleggende konflikter omkring symboler og symbolbruk.

Er religiøse symboler hellige?

Å unngå eller dempe konflikter er særlig viktig og særlig vanskelig når det gjelder religiøse grupperinger. Religioner har hatt en sterk symbolskapende kraft. Det henger sammen med at store deler av det religionene står for, sprenger vår verden og våre forestillinger og derfor ikke kan uttrykkes direkte. Det *må* uttrykkes i bilder og symboler om det skal komme til uttrykk i det hele tatt.

Som oftest er det ikke slik at valget av symbol er direkte gitt av religionen, for eksempel som en åpenbaringssannhet. Det typiske er at religionene tar noe helt allmennmenneskelig og gir det symbolfunksjon. Ofte er denne symbolfunksjonen (som nevnt over) motivert og preget av religionens fortellingstradisjon og forestillinger. Derfor kan symbolet også lett inngå i gudstjenester og fromhetsliv. Ved at det skjer, blir religiøse symboler gjerne mer stabile over tid enn andre symboler. Dette har ikke vært til hinder for forandringer, verken når det gjelder symboltegnet eller symbolbetydningen. Tenk bare på hvordan krusifikset har forandret seg opp gjennom kirkehistorien, både når det gjelder utforming og tolkning. Allikevel kan disse religiøse symbolene av de troende oppleves som tilnærmet uforanderlige, ja kanskje som både eviggyldige og hellige. Men selv om en ikke går så langt, er det naturlig å vise en særlig respekt overfor sine religiøse symboltegn.

Det har allikevel ofte vært noe problematisk ved troendes holdninger til egne religiøse symboler. Særlig tydelig er dette i de religionene som stammer fra Abraham, jødedom, kristendom og islam. I alle disse er Gud forstått som grunnleggende forskjellig fra alt det skapte. En kan bruke forskjellige ord om dette, så som opphøyethet eller hellighet. Dette ligger bak det billedforbudet som vi kjenner fra Det gamle testamentet og fra Koranen. Å tilbe bilder ble oppfattet som avgudsdyrking. Gud selv lot seg ikke avbilde. Kunne man allikevel la andre bilder eller ting "representere" Gud? Svarene på dette spørsmålet har skiftet i alle de tre religionene. Jødedom og især islam er i dag svært skeptiske til bilder. I den kristne kirke har stridighetene vært spesielt mange og heftige. I dag er det mange kristne kirker som helt tar avstand fra bilder i kirkene, og mange som i forskjellig grad og med forskjellige begrensninger har bilder. Man er enige om faren med bilder, at en kan komme til å tilbe dem som om de i seg selv var guddommelige. De kirkene som allikevel har bilder, for eksempel

krusifikser eller portretter av Jesus, skjelner mellom bildet og det bildet representerer. Det er ikke bildet som er hellig, tenker en, det minner om og peker på den som er hellig.

Slike bilder er naturligvis symboler, og tenkemåten over kan formuleres ved hjelp av symbolteorien vår. Da kan en si at det er symbolbetydningen som er hellig, men ikke symboltegnet. Dette er en viktig huskeregel. Og allikevel føler vi at det er noe eget ved et symboltegn som for eksempel har stått på et alter. Selv om de to trestykkene montert som kors bare er vanlig trevirke, så blir det en aura av hellighet ved det. Det gjelder ikke bare for troende. Visse gjenstander eller figurer gjelder allment som "hellige" i vår kultur, også for dem som ikke selv er troende. Det er det som gjør det mulig å vanhellige dem. Men kan vanhellige en bibel eller et kors, men ikke en telefonkatalog eller ei tre-rive. Ting som ingen forbinder noe hellig med, kan man saktens misbruke, men ikke vanhellige.

Mye av det som er behandlet her, kan vi gjenkjenne i historien fra Brattstad, i tolkningsstriden omkring både de religiøse og de ikke-religiøse symbolene.

For familien var begrepet "tante Lillemor" et entydig og trygt symbol, kanskje hun faktisk framstod for dem alle som inkarnasjonen på godhet. Dette hadde ikke vikarpresten forutsetning for å forstå. Derfor ble ikke begravelsen et så verdig uttrykk for tante Lillemors liv som alle i familien hadde håpet. I forhold til andre symbol delte imidlertid familien seg, blant annet etter livssyn. Bilder som viser det kristne korset og Jesus, var selvsagte kristne symboler for kirkefolket. De som hadde vokst opp med denne symbolverdenen, kunne ikke tenke seg en kirke uten, og disse symbolene hadde for dem en stabil og god symbolbetydning. For agnostikerne og muslimer i familien virket disse symbolene derimot provoserende og splittende. Som familiemedlemmer og kjente med norsk kultur, kjente de sikkert også til det mest grunnleggende i de kristne tolkningskonvensjonene for disse symbolene. Allikevel betydde de for dem noe annet. Antakelig forbandt de ikke noe positivt med den Jesus symbolene representerte, i alle fall ikke slik kirken forkynte ham. Derfor var disse symbolene for dem kanskje først og fremst ekskluderende.

Juletreet som allment og kristent symbol

Et symbol som ofte virker samlende, er juletreet. For mange er det selve sentrum i opplevelsen av jul. Hele storfamilien til Lillemor vil muligens kunne akseptere juletreet som en del av sin julefeiring.

Den symbolikk som er spunnet omkring juletreet er kompleks og til dels sprikende. En mulighet er at det symboliserer livets tre i Edens hage, en annen et det viser til Kristi kors og det evige liv. For mange er dette treet knyttet til fruktbarhet eller universets syklus (Yggdrasil i norrøn mytologi). Juletreet er eksempel på at et symbol også kan inneholde mange andre symboler. Uansett hva treet i seg selv måtte stå for, kan det jo også fungere som et slags stativ for andre symbol, f.eks. stjernen i toppen, kurver, norske flagg, kuler som kanskje minner om eplet på treet i Edens hage og engler som kan minne om et godt budskap og beskyttelse. Dette er mulige symboltolkninger. For noen er det dette juletreet betyr. Andre tenker på noe av det, men ikke alt. Det er helt sikkert mange familier eller miljøer som ikke ser noen tydelig religiøs symbolbetydning i *sitt* tre. For de fleste mennesker i Nord-Europa synes juletreet å ha blitt et symbol på lys i mørket, nasjonsbygging, familiehygge og fellesskap. Men noen holder seg kanskje til tolkningskonvensjoner som kan virke nye og fremmede. En god del muslimske familier i Norge har også begynt å bruke juletre. Kanskje er det for å symbolisere tilhørighet til noe norsk og tradisjonelt som de liker, kanskje for å markere fødselen til profeten Jesus?

Vi må si at juletreet har den symbolbetydning man gir det. Det går ikke an å bruke sin egen tolkning som fasit for de andre. En del kristne tenker at juletreet "egentlig" er et kristent symbol og at de andre utvanner eller misforstår det. Men som kristent symbol er juletreet ganske nytt, det blir jo også bestemt avvist i noen kristne miljøer. Kristne som bruker juletre, forbinder det med Jesu fødsel, kristne som ikke bruker juletre, forbinder det med noe hedensk. Kan noen si at det ene er riktig og det andre galt? Å ha juletre er hedensk for dem som ser det som et hedensk symbol – og kristent for dem som ser det som et kristent symbol.

Symboler splitter og forener

Symboler kan virke ekskluderende. Kristne i Egypt går alltid med kors enten tatovert på hånden eller som et smykke. Hvis en egypter vil besøke en kirke i hjemlandet sitt, blir han bedt om å vise et kors. Hvis han ikke kan vise det, må noen andre gå god for hans intensjoner ved et slikt besøk. Noen symboler skaper derfor et "innenfor" og et "utenfor", jfr. den gamle bruk av trosbekjennelsen som adgangstegn.

Det er vel noe liknende som skjer i Brattstad. De som går ofte i kirken, ser symbolene som noe som tilhører den kristne tro og kultur. Khalid og Lise ser derimot korset enten som en trussel eller som et maktsymbol som ikke hører hjemme i et rom for inkluderende sosiale handlinger. Dermed berøres spørsmålet om symbolbruk i rom der folk med tilhørighet til andre tolkningskonvensjoner deltar. Siden Brattstad ikke har noe Folkets Hus der man kan samles til humanetiske eller ikke-kristne begravelser, blir kirken og noen av de andre kirkesamfunnenes gudshus brukt til begravelser. Dette blir vanskelig for noen. Muslimer har som regel seremonien for sine avdøde i en av moskeene inne i byen, men humanetikere bruker som regel kirken på Brattstad. I de kommunale kapellene på gravlundene i de fleste større byene i Norge har rommet livssynsnytral symbolikk for å unngå at noen støtes eller kjenner seg ekskludert.

Hvem bør "eie" symbolbruken ved gravferd? Lillemor var kristen. For henne var det derfor naturlig å ønske en kristen gravferd fra en kirke. Er det hensynet til henne som skal styre symbolbruken? Er det heller hensynet til de pårørende som skal bestemme? Sett at hun ikke hadde vært kristen, men at forholdene gjorde det nødvendig å bruke kirkerommet. Hvor stor rett har kirkerommet (og de som er ansvarlige for det) til å bestemme over symbolbruken? Kirkerommet er i seg selv et symbol som rommer mange ulike symboler som i forskjellig grad skaper tilhørighet og bygger den kristne identiteten. Hvor viktig er det å ta hensyn til selve rommet hvis det brukes til andre formål? Bør en unngå å bruke det til formål (eller låne det ut til formål) der kirkerommets egen symbolikk ikke blir oppfattet, ikke blir tatt hensyn til, eller regelrett skaper vonde opplevelser?

Symboler og identitet

For noen i familien til Lillemor er korset et symbol som forteller dem at de tror på Jesus og hans død for dem. For muslimen Khalid er korset noe han er opplært til å se på med stor skepsis, ja, som en trussel som skal ødelegges på Den siste dag. For humanetikeren Lise er korset et irriterende maktsymbol, mens det for Lillemors andre humanetikerslektning er greit å være omgitt av andres religiøse symboler – disse har for ham en stor estetisk fellesverdi.

Korset blir brukt som et smykke av mange mennesker, særlig de yngre, men det behøver ikke bety at de deler den kristne tro. Symboler kan med andre ord opphøre å være *bare* et religiøst

symbol, kanskje kan de helt miste en tradisjonell religiøs symbolbetydning. Hvordan er det med kvinner med hatt eller skaut? Hodeplagget er i seg selv ikke et religiøst symbol. På 1950- og 60-tallet tenkte mange at kvinner som gikk med skaut eller hatt, tilhørte en kristen pinsemenighet. I dag er det annerledes. Nå er det to andre kvinnegrupper som bærer hodeplagg: Nonnene i klostrene som det finnes noen av i Norge, og muslimske kvinner som mener at de best uttrykker sin tro ved å bære *hijab* eller en annen form for sjal. Men vi kan ikke være for sikre på at en vi ser med *hijab* selv først og fremst ser det som et religiøst symbol. Mange muslimske kvinner velger et slikt skaut fordi det beskytter dem og gir frihet i forhold til en seksualisert vestlig kultur.

Uansett om en tolker sine symboltegn religiøst eller ikke, bruker vi våre symboltegn for å markere hvem vi selv er eller vil være. Vi uttrykker vår identitet gjennom symbolene våre, både overfor oss selv og overfor andre. Identitet har med våre relasjoner å gjøre, relasjoner til tradisjoner, livssyn og holdninger, men også til grupper, sosiale sjikt, trossamfunn. Symboltegnene våre hjelper oss til å huske og holde fast på de relasjoner som gir oss identitet, og de signaliserer overfor andre hvem de har å gjøre med.

I et pluralistisk samfunn er det mange grupper og livssyn ved siden av hverandre med ulike symboler og tegn. Skolens KRL-undervisning har som viktig oppgave å lære barn å gjenkjenne de ulike religiøse symbolene, deres religiøse betydninger, men også deres forskjellige andre bruksmåter.

Symboler og det offentlige rom

I storsamfunnet må det offentlige sørge for likhet for alle. Striden om religiøse symboler i Frankrike i 2003–2004 vitner om at noen muslimer, jøder og sikher holder fast på sine symboler, men også om at landet understreker sin tradisjon som en sekulær (laisistisk) stat og dermed forbyr religiøse symboler i det offentlige rom, som f.eks. for dem som er i offentlige serviceyrker og statlige skoler. Noen av de islamske lederne (inklusive den egyptiske Sheikh al-Tantawi) anbefalte muslimske jenter å ta av seg *hijab*'en ved skoleporten for så å ta den på igjen etter skoletid. Ellers ville de ha blitt kastet ut. Fullført skolegang for jenter ble et høyere mål enn å skjule håret for andre menn enn egen ektemann. I en videregående skole i Oslo har noen muslimske jenter valgt å gå med heldekkende slør. Dette har skapt reaksjoner fra Oslos byråd. De har bestemt at jentene må ha fritt ansikt inne i timene, men ellers kan de gjøre som de vil. Meningene i storsamfunnet, i kirken og i moskeen om denne saken varierer, men for de fleste vil prinsipper som ytringsfrihet – også når det gjelder klesdrakt – være viktige. I dette tilfellet synes imidlertid ansiktsslør å være et hinder for lærere og medelever som ønsker å kommunisere med jentene på en tydelig måte.

I Norge er flagget et sentralt og samlende symbol til tross for at det har et kors som hovedtegn. Flagget kan kalles et nøkkelsymbol som benyttes over alt og er skapt på bakgrunn av frihetskamp og kristen kultur. Etter at det norske flagget ble brent i Damaskus og Beirut etter offentliggjøringen av muhammedkarikaturene i Jyllandsposten (30.10.2005) og i *Magazinet* (10.01.2006), sa mange norske muslimer klart i fra at de følte at dette såret dem like mye som det såret andre nordmenn. Selv om korset er et klart kristent merke, behøver det ikke å trekke med seg noen spesielt kristen betydning i alle sammenhenger der det brukes eller inngår. I flagget er korset blitt del av et nasjonalt symbol. For noen har dette vært provoserende. "Stryk kristenkorset av ditt flagg og heis det rent og rødt", som Arnulf Øverland skrev. For de aller fleste i dag er nok korset i flagget blitt temmelig avkristnet. Noen ser det kanskje som symbol på kristendommens rolle i norsk historie, men ikke som symbol

på hva nasjonen Norge står for eller burde stå for nå. Det som spiller størst rolle for dem, er hva flagget som helhet står for, og det er verdier og erfaringer som de fleste setter pris på og kan samles om.

Et symbol kan tilhøre individets og familiens sfære, jfr. eksemplet med juletreet over, eller en buddhist som har sin Buddha-figur i stuen. Andre symboler hører typisk til i det offentlige rom. Flagget er et offentlig og synlig symbol, ingen tvil om det. Men også andre tegn som *hijab* eller jødisk *kippa* er symboler på religiøs tilhørighet som bæres i det offentlige rom. Plaggene vil svært ofte oppleves som en avgjørende og viktig del av denne personens påkledding. Det er identitetsskapende. "De andre" kan oppleve disse symbolene som forkynnende og påtrengende, men siden de ikke skader andre, bør man ikke kreve dem fjernet. Tvert om bør en se det som positivt at menneskelig mangfold, herunder tilhørighet til forskjellige grupper, religioner eller livssyn framtrer synlig på våre felles-arenaer.

Frihet til å bruke symboler

Det offentlige rom omfatter alt det vi rører oss i, på gater og streder. De steder vi møtes utenfor hjemmets sfære er det offentlige rom. Men selv om alminnelige borgere bør kunne bære sine symboler, er det allikevel et spørsmål om folk som på en eller annen måte representerer det offentlige, også fritt bør kunne gjøre det. Skal en sykepleier kunne bære *hijab* på sykehuset? En sikh sin *turban* i militæret? En lærer sin *kippa* i skolestua? Hva slags situasjoner eller hensyn krever at religiøse symboler må vike? Hjelper det å skjelne mellom påtrengende symbol og mer stillferdig identifiserende symbol? Er det noen prinsipiell forskjell på å symbolisere politisk og religiøs tilhørighet?

Friheten til å bære symboler bør være stor, men krever samtidig hensynsfullhet og at vi snakker sammen og blir enige i situasjoner der det lett kan oppstå misforståelser eller enda til farlige situasjoner. Religiøse symboler kan være så kraftfulle at man i hvert enkelt tilfelle må finne en felles orden. Uten å forby symboler kan man appellere til vår felles evne til å avpasse og begrense vår symbolbruk. Det er med andre ord nødvendig med en viss grad av regulering av symboler i det offentlige rom, men jo mer dette kan ordnes uformelt av felleskulturen, og ikke av lover og forordninger, jo bedre er det.

Hvis noen reagerer på et symbol, er det da så utslagsgivende at en må fjerne symbolet? Skal mindretallet eller flertallet bestemme? Eller er dette et spørsmål som man må bruke tid på og sammen finne fram en løsning på? Mange land har sagt et klart nei til bruk av nazisymbolet hakekorset selv om dette tegnet har sin opprinnelige religiøse bakgrunn innen hinduismen. Selv om forbud i noen tilfeller vil skape økt bevissthet og trass, har historien vist at det kan være nødvendig å forby ekstreme og voldshissende symboler.

De fleste mennesker vil si at man bør ha frihet til å vitne om sin tro gjennom ord, handling og symboler. Dette er også i tråd med FNs Menneskerettighetserklæring artikkel 18. Innenfor en kristen tankegang ledes tankene til martyrene fra 200- og 300tallet og fram til i dag. Vi aksepterer ikke at mennesker må skjule sin tro og tilhørighet og straffes inntil døden hvis de bryter forbudet. Vi ønsker som kirke ingen slik praksis. Den friheten vi selv har arbeidet for i norsk og internasjonal sammenheng, må bety at vi ønsker og arbeider for at mennesker med annen tro også skal kunne bære religiøse symboler i det offentlige rom.

Symboler som berikelse og utfordring til fellesskapet

Religiøse symboler oppfattes i mange deler av verden som en naturlig del av det offentlige rom. Men vi har i 2005–2006 sett at karikaturtegninger med et religiøst innhold kan oppfattes ulikt. Grensene for ytringsfriheten og forståelsen for hva blasfemi er, er eksempler på at samtalen om hellige og sekulære symboler i den globaliserte verden må fortsette. I Norge har den årelange samtalen mellom jøder og kristne, samt den mer enn femten år lange dialogen mellom muslimer og kristne ført til at man kan møtes og snakke sammen når det oppstår kriser. Stat og kirke må fortsette å legge til rette for en slik dialog. Det mangfold som religionene representerer, bør ikke bety en trussel, men en styrke for det nasjonale fellesskapet. Og sammen ønsker vi å vise at religion og religiøse symboler er en naturlig del av livet og dermed av det offentlige.

5. Det handler om relasjoner

Møtet mellom religioner skjer i et uttall andre situasjoner enn de som er beskrevet i dette dokumentet. Vi kan møte andre religioner gjennom for eksempel kunst og litteratur. Slik kan vår egen tro bli utfordret. Men de mest påtrengende utfordringene opplever vi ofte når vi møter en annen religion i et annet menneske, når troende møter troende. Da dreier religionsmøtet seg om konkrete relasjoner mellom konkrete mennesker. Alle eksemplene på møter med andre religioner som vi har beskrevet her, handler på forskjellige måter om relasjoner.

Utfordringene i samliv på tvers av religionene dreier seg om relasjoner og fellesskap som krysser hverandre: Samtidig som paret deler et unikt fellesskap, hører de til i hvert sitt religiøse fellesskap der man snakker og tenker ulikt om mange av de spørsmålene som nettopp angår parforholdet. Dersom paret får barn, oppstår nye spørsmål om relasjoner: Bli barna gjennom den religionen de oppdras i, knyttet sterkere til én av foreldrene? Kan barn oppdras til å ha like sterk tilhørighet til to forskjellige religioner med hvert sitt verdisystem? Og hvis barnet er døpt, hva legger man da i den relasjonen som er etablert til andre kristne? Relasjonene mellom to partnere og barn inngår også i større sammenhenger som storfamilier, slekt og etnisk gruppe der vi ofte lar identiteten bestemmes av hvilken relasjon vi står i til de andre: mor, datter, onkel, svoger, venn. Det å ha forskjellig religion trenger ikke gå ut over nærheten i noen av disse relasjonene, men utfordringene kan se annerledes ut når de religiøse skillelinjene går på andre steder enn det mange er vant med.

Også spørsmålet om felles bønn har å gjøre med våre relasjoner. Hvilken type fellesskap vi deler kan være avgjørende for hvordan man vil svare på spørsmålet om vi kan be sammen. Noen fellesskap er blitt til ved at mennesker har bestemt seg for å søke sammen, andre kan komme brått på når noe uventet hender. Noen er bygd opp omkring en opplevelse av at man som religiøse hører sammen, for eksempel dialoggrupper mellom kristne og jøder, mens svært mange fellesskap ikke har religionen som utgangspunkt for eksempel på en arbeidsplass eller i en familie. Ulike typer bønn skaper dessuten ulike relasjoner mennesker imellom.

Først og fremst er bønn en måte å forholde seg til Gud på. Da blir spørsmålet påtrengende: Står vi i relasjon til samme gud eller til forskjellige? Ser vi i samme retning eller står vi med ryggen mot hverandre?

Avsnittet om symboler bringer temaet om relasjoner og fellesskap opp på en annen måte: Symboler kan skape og opprettholde fellesskap, og de kan trekke opp de ytre grensene for fellesskapet. Noen ganger er det legitimt å definere grenser. Andre ganger kan vi uforvarende trekke grenser der det ikke er nødvendig fordi vi ikke kjenner betydningen andre tillegger symbolene sine. Symboler kan skape fellesskap når de vinner tilslutning og forstås likt av mange mennesker. De kan også skape fellesskap selv om det til en viss grad eksisterer et mangfold av fortolkninger av symbolbetydningen. Men symboler kan også splitte fellesskap når forståelsen og fortolkningen av disse blir veldig ulik. Alle symboler forutsetter et fellesskap eller en tradisjon der symbolet blir til og blir overlevert fra en gruppe mennesker til en annen, eller fra en generasjon til den neste. Religioner kan forstås som store og sammensatte symbolsystemer. Derfor forutsetter enhver religion et fellesskap.

Hvem er jeg – hvem er de andre?

Når vi blir spurt om hvem vi er, svarer vi ofte med å beskrive de relasjonene vi inngår i: Jeg er sønn av A, eller mor til B. Jeg bor sammen med C og hører til i lokalsamfunnet D og på arbeidsplassen E. Også når vi beskriver vår tro, beskriver vi i en viss forstand et sett av relasjoner som definerer oss: Jeg hører til i et bestemt fellesskap av troende og oppfatter min relasjon til Gud/den ytterste virkelighet/livets dypeste mening på en bestemt måte. Når vi identifiserer oss selv slik, er det som om vi plasserer oss på tilværelsens store kart med andre og Gud som krysspeilepunkter.

Som mennesker med et sett av relasjoner er hver enkelt bundet til å være ett og bare ett sted på det store kartet til enhver tid. Over tid beveger vi oss naturligvis. Vi utvikler oss som mennesker og som troende, vi inngår nye relasjoner og bryter opp fra gamle mønstre. Men på et gitt tidspunkt kan vi bare være ett sted.

Dette bildet kan hjelpe oss når vi skal forstå forholdet mellom egen og andres tro. Vi kan bare møte andre med respekt dersom vi har klart for oss at vi ser alle ting fra det stedet hvor vi befinner oss. Andre tolker verden ut fra sitt ståsted. Ingen av oss har evnen til å innta fugleperspektivet der alle sammenhenger blir klare. Men selv om fugleperspektivet er utelukket, må vi stadig anstrenge oss for å prøve å forstå hvordan verden ser ut fra andre perspektiver enn vårt eget. Det er det som ligger i innlevelse eller empati.

Når vi fra ulike perspektiver trekker ulike konklusjoner, kan vi ikke uten videre si at et standpunkt er sant og et annet usant. "Nå ser vi som i et speil, i en gåte." Men like lite er erkjennelsen av at vårt eget perspektiv er begrenset noe argument for at alle synsmåter er like gode. Ulike forståelser kan utelukke hverandre. Som kristne tror vi frimodig at vi gjennom møtet med Jesus Kristus har fått del i Sannheten, og at vi en dag "skal se ansikt til ansikt".

Fader, Sønn og Hellig Ånd – skaper, frelser og livgiver

Troen på en treenig Gud er på samme tid både anstøtstenen og fundamentet i kristnes møte med mennesker av annen tro. For andre monoteister (for eksempel jøder og muslimer) framstår den kristne lære om én Gud i tre personer som utillatelig polyteisme – flerguderi. Andre, for eksempel hinduer og buddhister, avviser det kategoriske skillet mellom en skaper og det som er skapt. De som ikke deler den kristne tro vil sjelden akseptere påstanden om at Gud i Jesus Kristus har åpenbart seg på en særskilt måte på et bestemt sted til en bestemt tid. Med andre ord er treenighetsdogmet neppe det riktige stedet å begynne når samtalen søker

mot det som forener mennesker av ulik tro. Men om samtalen ikke starter med treenighetstroen som sådan, kan den kristne refleksjonen om andres tro gjerne begynne i trosbekjennelsen som beskriver Gud som skaper, frelser og livgiver.

I den første trosartikkel, om Gud som skaper, finner vi et utgangspunkt for å søke fellesskap med mennesker på tvers av alt det som skiller. Gud skapte mennesket – og derfor alle mennesker – i sitt bilde, forteller Bibelen. Altså kan vi gjenkjenne Guds bilde i et annet menneske uansett hva hun eller han tror på. Med utgangspunkt i denne troen er det naturlig for kristne å se mer etter hva som forener mennesker enn etter hva som skiller oss fra hverandre. Som mennesker er vi en kropp plassert i et fellesskap. Mange av erfaringene våre går på tvers av religiøse skillelinjer. Mennesker kan glede seg når et barn blir født, over vakker natur eller skjønnheten i et kunstverk uavhengig av hvilken religion de tilhører. Som kristne forstår vi dette som erfaringer av Guds godhet og nåde i skaperverket. Ut fra dette kan vi samtale med andre om fellesmenneskelige erfaringer.

Den kristne tro på Gud som skaper gir alle mennesker et stort ansvar som forvaltere av skaperverket. Vi har ansvar for å ta vare på livsmiljøet rundt oss, og vi har ansvar for å ta vare på hverandre. Dette ansvaret er, sett fra et kristent ståsted, det samme enten man er jøde, muslim, kristen eller ateist. I enhver relasjon med et annet menneske ligger det et kall fra Gud til å ta vare på denne personen. Dette oppdraget har alle mennesker, uavhengig av hva de selv tror på, og kallet gjelder omsorg for alle mennesker, uansett religion. Når kristne blir kjent med andre religioners lære om omsorg for medmennesker, må vi forstå dette som andres fortolkning av det samme kallet som er nedlagt i verden fra skapelsen.

Den kristne skapertanken fastholder at mennesket er uendelig verdifullt, men også at mennesket *ikke* er Gud. Vårt perspektiv er begrenset. Alle mennesker er bundet til sin tid og sitt sted.

Den tredje trosartikkel fastholder læren om Gud som Den Hellige Ånd. Ånden virker i kirken og veileder de troende. Den åpner og fortolker Guds ord for oss. Den Hellige Ånd var til stede allerede ved skapelsen og virker i verden når den bringer forsoning og helbredelse. Åndens frukter er kjærlighet, glede, fred, overbærenhet, vennlighet, godhet, trofasthet, tålsomhet og selvbeherskelse, sier Paulus (Gal 5,22). Bibelen sier også at Ånden stadig melder seg på uforutsett vis og på steder vi ikke venter det ("Vinden blåser dit den vil", Joh 3.8). Når vi ser Åndens frukter blant mennesker som ikke selv deler vår tro, ledes vi til å se spor av Den Hellige Ånds virke i verden.

Den andre trosartikkel sier at mennesket Jesus fra Nasaret var og er Gud. Dette er det som tydeligst skiller det kristne bildet av Gud fra gudsbildet i andre monoteistiske religioner, for eksempel jødedom og islam. I Kristus ser vi Guds ansikt i verden. Hans liv, død og oppstandelse, på et bestemt sted til en bestemt tid, har absolutt betydning for alle mennesker til alle tider. Denne bindingen til en konkret historisk person er ofte det teologisk vanskeligste i møtet med andres tro. Kan mennesker som ikke forholder seg til Jesus, ha en likeverdig relasjon til Gud, spør kristne. Og hvis relasjonen ikke er den samme, kan den likevel være verdifull? Kan mennesker få del i frelsen i Kristus uten selv å være bevisst om sitt forhold til Kristus? Og kan man forholde seg til Kristus uten å ha et aktivt forhold til personen Jesus fra Nasaret? Dette er noen av de vanskelige teologiske spørsmålene som diskuteres i kirkene på bakgrunn av erfaringer med møtet med annerledes troende.

Som kristne tror vi at frelse for verden henger sammen med Jesu død og oppstandelse. Bibelen lærer oss at den som tror på Kristus har del i frelsen. Det er også klare ord i skriften som peker på tro på Kristus som eneste vei til frelse: "Ingen kommer til Faderen uten ved Ham."

Men det er også skriftsteder som åpner opp for andre fortolkninger av frelse. Bibelen lærer oss om en kjærlig og rettferdig Gud, og for mange kristne blir det en anstøtelig tanke at en elsket og respektert ektefelle, slektning, eller venn skal være avskåret fra fellesskap med Gud i evigheten fordi vedkommende tilhører en annen trosretning. I fortellingene om hvordan Jesus møtte alle mennesker, også dem som ikke delte hans jødiske tro, finner vi støtte for at Guds kategorier er andre enn de kategorier mennesker stiller opp.

Verdensmisjonskonferansen i 1989 i San Antonio i USA diskuterte disse spørsmålene og kom fram til en uttalelse som er blitt stående som et felleskirkelig utgangspunkt for videre refleksjon om kristnes forhold til andre religioner: "Vi kan ikke peke på noen annen vei til frelse enn Jesus Kristus. Men vi kan heller ikke sette grenser for Guds frelsende kraft." Den kristnes oppgave er å vitne om det vi har sett og hørt, og å peke på det vi kjenner: Kristus, ikke å vokte grensene mot andre religioner. Andres frelse legges i Guds hånd.

Dermed er vi inne på noen av de aller største teologiske spørsmålene i møte med andre troende: Finnes det frelse i andre religioner? Hvilke absolutte sannheter er bare tilgjengelige gjennom den kristne tro? Tror vi på den samme Gud? I dette dokumentet har vi arbeidet ut fra at disse spørsmålene nok er de største, men kanskje ikke de mest påtrengende når troende møter troende. Eller snarere: Spørsmålene trenger seg oftere på i mer konkret form, for eksempel knyttet til samliv, bønn eller symbolbruk. Kanskje gir konklusjonene vi kommer fram til i slike konkrete spørsmål tilstrekkelig svar. Siden møtet mellom religioner alltid er konkret kan det være gode grunner til å gjøre svarene mest mulig konkrete i helt konkrete situasjoner. I hvert fall vil vi advare mot å gi enkle og entydige svar på de største spørsmålene, og vi avstår fra å gi mer utfyllende svar i denne omgang.

Evangelisering, dialog, konfrontasjon

I dette dokumentet er oppmerksomheten oftest rettet mot ulike former for dialog mellom troende. Noen ganger opplever vi at religionsdialog settes opp mot misjon. Det er forståelig: Dialogen har til hensikt å forstå den andre og å etablere samarbeid på tvers av religionsgrensene for å nå mål vi har felles, for eksempel vern om miljø og menneskeverd. Misjon på sin side har til formål å gjøre andre mennesker til etterfølgere av Kristus. Men det bærer galt av sted å gjøre misjon og dialog til et enten/eller. Den konkrete situasjonen bestemmer: En gudstjeneste vil for eksempel alltid være misjonerende. Den skaper og nærer Kristus-etterfølgelse. Et ekteskap mellom mennesker av ulik tro, derimot, vil bygge på et skjørt fundament om den ene parten har som målsetning å omvende den andre. Mellom disse ytterlighetene finnes det mange ulike situasjoner der både evangeliserende misjon og dialog har sin rettmessige plass. Det som er vesentlig, er at man alltid har klart for seg med hvilken hensikt man møter mennesker av annen tro. Åpenhet om egne hensikter, både overfor seg selv og andre, er nødvendig. Dialog må ikke bli et middel som brukes til å skjule en evangeliserende hensikt. Når hensikten med dialogen er klar, er det naturligvis rom for vitnesbyrd om hva troen betyr for den enkelte.

Møtet mellom troende kan være utfordrende, men ofte kommer man langt ved å lytte med respekt og åpenhet og ærlig forklare hvordan man selv forstår ulike spørsmål. Men dette er ikke alltid riktig framgangsmåte. Det finnes destruktive elementer i alt menneskelig samkvem, og alle religioner kan brukes til å tjene uredelige eller onde hensikter. Dette kan skje selv om utøverne ikke selv er bevisste om det.

Toleranse, respekt og religionsfrihet er ikke til hinder for at enhver religiøs tradisjon kan underkastes kritisk vurdering. I den kristne tradisjonen har det alltid vært innslag av en pågående indre samtale og en intern religionskritikk. Den kristne tro har ofte blitt beriket av dette. I vår tid er frigjøringsteologi og feministisk teologi eksempler på slik intern kritikk. Kritikk som får vokse fram innenfor en religiøs tradisjon er ofte det mest effektive bidraget til å endre uheldig religiøs praksis.

Men det finnes også tider da andres tro må utfordres og det er riktig å markere avstand og til og med fordømmelse. Selv om en dialogisk tilnærming ofte er riktig, er det ikke alltid den rette framgangsmåten. Maktforholdet mellom partene kan for eksempel være til hinder for dialog, særlig dersom den sterke parten utnytter situasjonen til egen vinning. Det har med rette vært sagt at rådyrkalven ikke kan føre dialog med ulven.

Religionens makt er stor nettopp fordi den ofte er vesentlig for hvordan mennesker forstår seg selv og sin identitet. Religiøs lære eller praksis som fremmer undertrykkelse eller ødeleggelse av skaperverket skal møtes med avvisning og ikke med likegyldighet kamuflert som toleranse. Også når dette er nødvendig er det viktig å vurdere den konkrete situasjonen. Det er en bestemt religiøs praksis eller lære som skal motarbeides, ikke de troende selv. Dessuten må man vurdere hva som best tjener det målet man vil oppnå: Noen ganger når man lengst ved å ta spørsmål opp på en måte som ikke avskjærer all videre samtale. En dialogisk tilnærming kan være riktig også når man vil markere at man finner en religiøs praksis uakseptabel.

Sist, men ikke minst, må kirken lytte til korrektiver fra andre. Historien er full av eksempler på kristnes feiltrinn. Kristne må være åpne for at Gud selv kan tale til oss gjennom andres kritikk av vår tro og praksis.

Vi og de andre

Etisk sett skiller ikke møtet med mennesker av annen tro seg prinsipielt fra et hvilket som helst møte med et annet menneske. I møte med ethvert annet menneske møter vi samtidig et kall fra Gud til å vise omsorg og kjærlighet. I ethvert annet menneske kan vi gjenkjenne noe av vår egen menneskelighet og dermed egentlig noe av Gud selv.

I møte med et menneske av annen tro vil to hensyn være særlig aktuelle. De kan synes å peke i motsatte retninger: For det første må jeg se etter det som knytter meg sammen med det andre mennesket, noe som er fellesmenneskelig og gudgitt. For det andre må jeg respektere at den andre er forskjellig fra meg selv. Den andre er annerledes og har rett til å være det. Det er feil av meg å prøve å gjøre den andre mer lik meg enn det er grunnlag for. Da handler det ikke bare om å avstå fra forsøk på å omvende den andre til min tro ved bruk av fordekte metoder, men også om hvordan jeg tenker om den andre: I mine tanker må jeg ha rom for at den andre tenker og forstår verden ut fra et ståsted som ikke er mitt. Jeg kan aldri helt se verden med den andres øyne, men jeg kan likevel anstrenge meg for å se den andres virkelighet med mine egne øyne.

Forskjellene mellom religioner blir noen ganger presentert som ulike svar på de samme grunnleggende spørsmål. Noen ganger stikker forskjellene enda dypere: Ulike religioner stiller ulike spørsmål. Eller sagt på en annen måte: Det som er viktige spørsmål i én religion er ikke nødvendigvis viktig i en annen. For eksempel er svært mange trosretninger atskillig mindre orientert om å finne de riktige svarene på spørsmål som gjelder religionens lære enn det som har vært vanlig i den lutherske tradisjon. Noen religioner har en mye mindre klart definert lære enn luthersk kristendom. For mange religiøse er den daglige religiøse praksis langt viktigere enn bestemte forestillinger om for eksempel livet etter døden eller frigjøring fra ondskapens makt i verden. Noen ganger kan man snuble i samtaler med mennesker som har en annen tro fordi man ikke er oppmerksom på slike grunnleggende ulike tilnærminger.

I én forstand er det derfor alltid nødvendig å trekke et skille mellom "vi" og "de andre" for å klargjøre for oss selv at det er – og vil fortsette å være – forskjeller mellom dem som tror som oss og dem som ikke gjør det. Ett av feilgrepene overfor religiøse minoriteter i det norske samfunnet har vært at storsamfunnet ikke alltid har gitt rom for ulikhetene. I velmente forsøk på å favne alle har man ønsket å ta bort forskjeller som ikke kan viskes ut. Noen ganger har man beskrevet spørsmål om diskriminering eller ikke som om det er majoriteten som kan bestemme hva som er viktig og mindre viktig for dem som tilhører en minoritet.

Andre ganger etablerer vi skiller mellom "vi" og "de andre" som ikke burde være der. Vi har allerede flere ganger pekt på den kristne lære om at mennesket er skapt i Guds bilde, og sett at det gir grunnlag for å bygge ned skiller mellom folk. For å vurdere hvordan vi skal møte andre har vi også en verdifull rettesnor i det 3000 år gamle budet om å elske sin neste som seg selv. I den lutherske tradisjonen har vi dessuten enda et lærepunkt som bør løftes fram: Som kristne er vi på samme tid rettferdiggjorte og syndere. Vi forstår med andre ord ikke et møte mellom en kristen og en som tilhører en annen religion som et møte mellom en ikke-synder og en synder. Kirken lærer at i spørsmålet om syndighet er det ikke noe skille mellom personer av ulik tro. Også på dette området er det etter luthersk lære mer som knytter sammen enn som skiller kristne fra andre. En annen sak er at mange andre religioner ikke på samme måte forstår mennesket som syndig, men det er ikke avgjørende i denne sammenheng.

Konklusjon?

Det kan ikke formuleres kortfattede generelle regler for hvordan kristne skal møte mennesker med annen tro. Mennesker er forskjellige og situasjoner er forskjellige. I dette dokumentet har vi gitt eksempler på hvordan man kan reflektere i noen konkrete situasjoner, i håp om at det kan være til hjelp når man står overfor andre konkrete situasjoner.

Den situasjonen vi lever i i dag, der religioner lever tett side om side, gjør det nødvendig for oss å lete etter måter som gjør dette samlivet så harmonisk som mulig. Hjelp til det kan vi finne både i allmennmenneskelig refleksjon, i Bibelen og i kristne tradisjonener.

Situasjonen er krevende og gjør mange kristne usikre på hvordan de nye utfordringene skal håndteres både praktisk og teologisk. Men det er liten grunn til å være mest opptatt av problemene. Dagens situasjon representerer mest av alt en *mulighet* for kirken. Mangfoldet av religioner gjør det nødvendig for kirker i majoritetssituasjoner å tenke gjennom sin selvforståelse på nytt. Når majoritetsposisjonen utfordres kan det gi opphav til ydmykhet og selvransakelse som er nødvendig for kirken. Videre kaller situasjonen på ny refleksjon over sentrale sider av kirkens tradisjon, slik vi har antydnet i drøftelsen av treenighetslæren i dette dokumentet. Når kristne møter mennesker som er trygge og reflekterte i en annen tro,

innebærer det en utfordring til å bli bedre kjent med egen tro og tradisjon. Slik kan den kristnes bevissthet om hva hun holder for viktig styrkes gjennom religionsmøtet.

Det er altså ingen tvil om at Gud kan virke også gjennom våre møter med mennesker som har en annen tro.

